

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

(повне найменування вищого навчального закладу)

Факультет Психології і соціальної роботи

(повне найменування інституту/факультету)

кафедра соціальної допомоги та практичної психології

(повна назва кафедри)

Дипломна робота

бакалавра

на тему: **«Психологічні особливості підлітків, схильних до девіантних форм поведінки»**

«Psychological characteristics of adolescents prone to deviant forms of behavior»

Виконала: студентка **заочної** форми навчання

Напрямок підготовки 6.030102 Психологія

Лютинська Анастасія Віталіївна

(ППП)

Керівник ст. викладач Дикіна Л.В.

Рецензент старший викладач Булгак Е.Д.

Рекомендовано до захисту:

Протокол засідання кафедри

№ _____ від 11 червня 2018 р.

Захищено на засіданні ЕК № _____

протокол № __ від _____ 2018 р.

Оцінка _____ / _____ / _____
(за національною шкалою, шкалою ECTS, бали)

Завідувач кафедри

Голова ЕК

(підпис)

Псядло Е.М.

(підпис)

Аймедов К.В.

Одеса – 2018

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ	6
1.1. Особливості психологічного розвитку підлітків	6
1.2. Психологічні основи девіантної поведінки неповнолітніх	12
1.3. Причини та фактори виникнення девіантної поведінки у неповнолітніх	16
1.4. Особливості окремих форм девіантної поведінки	24
Висновки до першого розділу	32
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПІДЛІТКІВ, СХИЛЬНИХ ДО ДЕВІАНТНИХ ФОРМ ПОВЕДІНКИ	36
2.1. Обґрунтування вибору методів дослідження психологічних особливостей підлітків	36
2.2. Аналіз результатів дослідження психологічних особливостей підлітків, схильних до девіантних форм поведінки	43
Висновки до другого розділу	56
ВИСНОВКИ	59
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	62
ДОДАТКИ	67

ВСТУП

Протягом онтогенезу особистість зустрічає безліч різноманітних факторів, котрі являються передумовою стресогенних ситуацій. Інтенсивний технічний прогрес тільки створює сприятливі умови для фізичного та психоемоційного навантаження. Без сумніву, в період пубертату особистість являється особливо чутливою до змін навколишнього середовища. Така ситуація породжує безліч передумов для розвитку всього спектру девіантної поведінки.

Актуальність дослідження полягає в визначенні психологічних особливостей підлітків, схильних до девіантних форм поведінки. Адже, останні десятиліття характеризуються посиленням нігілізму, демонстративності та поведінки, котра привертає увагу серед неповнолітніх. В цілому, проблема девіантної поведінки досить широко відкрита в вітчизняній та зарубіжній літературі. Однак, питання девіантної поведінки серед підлітків вивчене в меншій мірі. Девіантна поведінка в пубертатному періоді являється досить складним явищем. Вона виступає результатом реалізацій процесів, котрі різнонаправлені по змісту та формам. З однієї сторони поведінка являється віддзеркаленням ситуації в суспільстві, а з іншої – тих змін, котрі відбуваються в близькому оточені особистості (сім'я, школа). Саме тому, дослідження девіантної поведінки в підлітковому віці несе різноплановий та міждисциплінарний характер.

Аналіз літератури показав, що не існує єдиного підходу до визначення девіантності. Тому, слід відмітити, що в даному дослідженні ми взяли за основу як загально-методичні так і окремі теорії, котрі розкривають питання девіантної поведінки. Серед зарубіжних концепцій та філософсько-методологічних теорій слід відзначити: антропоцентричні теорії (П. Келлі, Е. Кречмер, Ч. Ломбразо, У. Шелдон), психоаналітичні теорії (З. Фрейд, К. Юнг, Е. Еріксон), теорії аномії (Е. Дюркгейм, Р. Мертон), культурологічні теорії (А. Міллер, Е. Сатерленд), теорія соціального навчання А. Бандури, теорія

стигматизації Г. Беккера, теорія конфліктології О. Тура, синтезований підхід Н. Смелзера, соціально-психологічний підхід (С. Лінг, Р. Харр).

На вітчизняному просторі, методологічні основи вивчення девіантної поведінки відображені в наступних теоріях: девіантологія (В. Афанасьєва, Я. Гілінський, Б. Левін, М. Позднякова), сучасна соціологія права (В. Казимирчук, В. Кудрявцева, Ю. Кудрявцева), а також в працях В. Левічової, В. Лисовського, І. Невського, А. Харчева.

Як порушення процесу соціалізації, девіантна поведінка розглядається такими відомими вченими, як Б. Алмазов, С. Белічева, Б. Бітинас, І. Кон, Г. Кумарина, А. Мудрік, І. Невський. Несприятливе становище дитини в системі внутрішніх сімейних відносин як базисний фактор виникнення та прояву девіантної поведінки у підлітків розкрили в своїх роботах вчені: В. Бочарова, Г. Гурко, І.А., А.Н. Елізарова, В. Москаленко, Г. Орлова, Л. Рубіна, В. Шапко та інші.

Незважаючи на безліч підходів до дослідження девіантної поведінки, проблема підліткових девіацій, на наш погляд, вимагає подальшого та більш глибокого вивчення.

Мета дослідження: виявити психологічні особливості в структурі особистості підлітків, схильних до девіантних форм поведінки.

Для досягнення поставленої мети було визначено **задачі** дослідження:

1. Здійснити теоретичний аналіз основних наукових підходів до вивчення проблеми девіантної поведінки.
2. Ознайомитись з сучасним станом розробленості проблеми формування девіантної поведінки у неповнолітніх.
3. Емпірично дослідити психологічні особливості підлітків, схильних до девіантних форм поведінки.

Об'єкт дослідження – індивідуальні особливості особистості в підлітковому віці.

Предмет дослідження – психологічні особливості особистості підлітків, схильних до девіантних форм поведінки.

Методи дослідження:

Теоретичні методи: аналіз та узагальнення першоджерел, які освітлюють проблематику дослідження.

Емпіричні методи:

1. Патохарактерологічний діагностичний опитувальник А.Є. Личко.
2. Методика визначення схильності до поведінки з відхиленням (Орел О.Н).
3. Методика діагностики агресивності Басса-Дарки.

Вибірка дослідження. Дослідницька діяльність проводилась на базі загальноосвітніх шкіл №14 та № 44, м. Одеса.

Структура роботи: робота складається з двох розділів і висновків до них, загальних висновків та списку використаної літератури.

ВИСНОВКИ

Останні десятиліття характеризуються посиленням нігілізму, демонстративності та поведінки, котра привертає увагу серед неповнолітніх. В цілому, проблема девіантної поведінки досить широко відкрита в вітчизняній та зарубіжній літературі. Однак, питання девіантної поведінки серед підлітків потребує більш широкого вивчення. Девіантна поведінка в пубертатному періоді являється досить складним явищем. Вона виступає результатом реалізацій процесів, котрі різнонаправлені по змісту та формам. З однієї сторони поведінка являється віддзеркаленням ситуації в суспільстві, а з іншої – тих змін, котрі відбуваються в близькому оточенні особистості (сім'я, школа). Саме тому, дослідження девіантної поведінки в підлітковому віці несе різноплановий та міждисциплінарний характер.

Аналіз літератури показав, що не існує єдиного підходу до визначення девіантності. Тому, слід відмітити, що в даному дослідженні ми взяли за основу як загальнометодичні так і окремі теорії, котрі розкривають питання девіантної поведінки. Серед зарубіжних концепцій та філософсько-методологічних теорій слід відзначити: антропоцентричні теорії (П. Келлі, Е. Кречмер, Ч. Ломбразо, У. Шелдон), психоаналітичні теорії (З. Фрейд, К. Юнг, Е. Еріксон), теорії аномії (Е. Дюркгейм, Р. Мертон), культурологічні теорії (А. Міллер, Е. Сатерленд), теорія соціального навчання А. Бандури, теорія стигматизації Г. Беккера, теорія конфліктології О. Тура, синтезований підхід Н. Смелзера, соціально-психологічний підхід (С. Лінг, Р. Харр).

На вітчизняному просторі, методологічні основи вивчення девіантної поведінки відображені в наступних теоріях: девіантологія (В. Афанасьєва, Я. Гілінський, Б. Левін, М. Позднякова), сучасна соціалогія права (В. Казимирчук, В. Кудрявцева, Ю. Кудрявцева), а також в працях В. Левічової, В. Лисовського, І. Невського, А. Харчева.

Як порушення порушення процесу соціалізації, девіантна поведінка розглядається такими відомими вченими, як Б. Алмазов, С. Белічева,

Б. Бітинас, І. Кон, Г. Кумарина, А. Мудрік, І. Невський. Несприятливе становище дитини в системі внутрішніх сімейних відносин як базисний фактор виникнення та прояву девіантної поведінки у підлітків розкрили в своїх роботах вчені: В. Бочарова, Г. Гурко, І.А., А.Н. Елізарова, В. Москаленко, Г. Орлова, Л. Рубіна, В. Шапко та інші.

Незважаючи на безліч підходів до дослідження девіантної поведінки, проблема підліткових девіацій, на наш погляд, вимагає подальшого та більш глибокого вивчення. Саме тому, нами була обрана дана тема.

Для діагностики девіантної поведінки нами були відібрані наступні методики: патохарактерологічний опитувальник А.Є. Личко, який дозволяє визначити тип акцентуації характеру; методика діагностики схильності до поведінки з відхиленням (Орел А. Н.), використана нами для виявлення схильності до тих чи інших девіацій у поведінці підлітків і методика Басса-Дарки, яка визначає ступінь агресивності.

В результаті проведення дослідження, ми можемо зробити висновки щодо психологічних особливостей схильності до девіантної поведінки серед підлітків. Щодо агресивних тенденцій, нами виявлено що підлітки вибірки з високим рівнем соціального благополуччя та з благополучних сімей схильні частіше ображатись, однак являються менш підозрілими до зовнішнього середовища. Підлітки з мало забезпечених сімей та з низьким рівнем соціального благополуччя навпаки значно менше схильні ображатись, однак вони в більшій мірі проявляють підозрілість до зовнішнього середовища. Інші показники агресивних тенденцій не мають значних розбіжностей поміж досліджуваними вибірками.

Щодо акцентуацій характеру, нами виявлені значимі розбіжності відносно шкал «Гіпертимний» та «Епілептоїдно-нестійкий». Відзначимо, що гіпертимний тип в більшій мірі виражений серед ЕГ №1, а епілептоїдно-нестійкий – серед ЕГ №2. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що підлітки з нижчим соціальним благополуччям реагують на невдачі більш бурхливо, але ці невдачі не здатні вибити їх надовго з колії. Такий стан

пояснюється тягою до ризику та авантюри. Підлітки з надійним соціальним статусом, більш схильні до прояву владності, ваговитості і прагнення до легкого, бездумного, дозвільного способу життя. Таким чином, ми можемо говорити про те, що внутрішній конфлікт між бажанням відповідати високому статусу та між бажанням до свавілля виражений в підлітків з ЕГ №2 групи.

Звіривши отримані показники по даній методиці із шкалою Ю.В. Попова - Н.Я. Іванова було визначено, що діагностуванні підлітки (з обох вибірок) входять до групи ризику соціальної дезадаптації. Підлітки з контрольної групи не входять до групи ризику та не потребують втручання зі сторони психолога.

В результаті аналізу показників схильності до поведінки з відхиленням, ми можемо говорити про те, що значимі розбіжності виявлено стосовно шкал «соціально-бажані відповіді» та «агресія та насилля». Шкала «соціально-бажані відповіді» яскравіше виражена в контрольній групі та групі з високим рівнем соціального благополуччя, а шкала «агресія та насильство» яскравіше в групі з низьким рівнем соціального благополуччя. В двох вибірках шкала «соціально-бажані відповіді» виражена в межах норми, шкала «агресія та насильство» виражена вище норми та проявлена яскравіше за інші. Отож, при корекційній роботі з двома вибірками необхідно приділити особливу увагу саме даній особливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Абрамова Г. С. Введение в практическую психологию.- М.: Международная педагогическая академия, 1998.- 237 с.
2. Александров А. А. Современная психотерапия. Курс лекций.- СПб.: "Академический проект", 1997.- 335 с.
3. Алмазов Б.Н., Беляева М.А., Бессонова Н.Н. и др. Под ред. М.А. Галагузо. Методика и технологии работы социального педагога. Уч. Пособие.- М.: ИЦ Академия, 2004.- 192 с.
4. Антонин Ю.М., Гульдман В.В. Криминальная патопсихология.- М., 2001.
5. Бадмаев С. А. Психологическая коррекция отклоняющегося поведения школьников.- М.: Наука, 1999.
6. Басов Н.Ф., Басова В.М., Кравченко А.Н. Социальный педагог: Введение в профессию. Уч. пособие.- М.: ИЦ Академия, 2006.- 256 с.
7. Басов Н.Ф., Басова В.М., Кравченко А.Н. История социальной педагогики. Уч. Пособие.- М.: ИЦ Академия, 2007.- 256 с.
8. Башкатов И.П. Признаки отклоняющегося поведения.- М., 2005.
9. Беличева С.А. Социально-педагогические методы оценки социального развития дезадаптированных подростков. // Вестн. психосоциал. и коррекционно-реабилитац. работы.- 1995.- №1.- С. 312.
10. Беличева С. А. Основы превентивной психологии.- М.: Социальное здоровье, 1993.
11. Белякова Н.В. Комплексный подход к проблеме школьной дезадаптации // Гуманитарные исследования .- Омск, 1997.- Выпуск 2.- С. 163-169.
12. Божович Л. И. Личность и ее формирование в детском возрасте.- М., 1998.- 325 с.
13. Большаков В. Ю. Психотренинг: Социодинамика. Упражнения. Игры.- СПб.: "Социально-психологический центр", 1996.- 380 с.

14. Василькова Ю.В., Василькова Т.А Социальная педагогика: Курс лекций. Уч. Пособие.- М.: ИЦ Академия, 2006.- 440 с.
15. Глозман Ж.М., Самойлова В.М. Социально дезадаптированный подросток: нейропсихологический подход // Психол. наука и образование.- 2009.- №2.- С. 99-109.
16. Диагностика состояния агрессии (опросник Басса-Дарки) / Диагностика эмоционально-нравственного развития. Ред. и сост. Дерманова И.Б.- СПб., 2002.
17. Дюркгейм Э., Самоубийство// Суицид. Хрестоматия по суицидологии.- М., 1988.
18. Иващенко Г.М., Бреева Е.Б. Бушуева В.Н. Социальный приют для детей и подростков: содержание и организация деятельности: Научно-метод. пособие для работников соц. приютов.- М.: Просвещение, 2002.- 224 с.
19. Инновационные технологии социальной работы с неполными семьями: научно-методическое пособие / Под ред. Алксейевой Л.С.- М.: ГосНИИ семьи и воспитания, 2004.- 128 с.
20. Истратова О.Н., Эксакусто Т.В. Справочник психолога средней школы (2-е изд.). Серия «Справочники».-Ростов н/Д.: «Феникс», 2004.- 512 с.
1. 15. Казнова Г.В. Взаимосвязь общественно-полезной деятельности и общения подростков // Вопросы психологии.- 2003. - №3.- С. 40-45.
21. Как уберечь подростка от наркотиков./ Городской центр "Дети улиц", Благотворительный фонд "Отклик" – М.: Икар, 2008.
22. Кащенко В.П Педагогическая коррекция: Исправление недостатков характера у детей и подростков. Уч. Пособие.- М: ИЦ Академия, 2006.- 304 с.
23. Клейберг Ю.А. Практикум по девиантологии.- СПб.: Речь, 2007.- 144 с.
24. Клейберг Ю.А. Девиантология: Хрестоматия.- СПб.: Речь, 2007.- 412 с.

25. Кон И.С. Психология ранней юности. - М., 1999.- 375 с.
26. Кон И.С. Ребенок и общество. Уч. Пособие.- М: ИЦ Академия, 2003.- 336 с.
27. Кондратьев М.Ю. Типологические особенности психосоциального развития подростков. // Вопросы психологии.- 2005.- №3.- С. 69-78.
28. Криминология: Учебник / Под ред. ВВ. Орехова.- СПб.,- 1999.- С.33-35.
29. Куканова Е.В. Предупреждение "синдрома дезадаптации" // Школьные технологии. - 1998.- №5.- С. 217-220.
30. Лодкина Т.В. Социальная педагогика: Защита семьи и детства. Уч. пособие.- М: ИЦ Академия, 2007.- 192 с.
31. Майерс Д. Социальная психология.- СПб., 2007.
32. Макарычева Г.И. Коррекция девиантного поведения. Тренинги для подростков и их родителей.- СПб.: Речь, 2007.- 368 с.
33. Мудрик А.В. Социальная педагогика. Уч. Пособие.- М: ИЦ Академия, 2005.- 200 с.
34. Мудрик А.В. Социализация человека. Уч. Пособие.- М: ИЦ Академия, 2006.- 304 с.
35. Олиференко Л.Я., Шульга Т. И., Дементьева И.Ф. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска. Уч. Пособие.- М: ИЦ Академия, 2004.- 256 с.
36. Подласый И.П. Курс лекций по коррекционной педагогике: учеб. для студентов пед.училищ и колледжей, обучающихся по группе специальностей 0300 «Образование».- М.: Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 2006.- 350 с.
37. Попов Ю.В. Концепция саморазрушающего поведения как проявления дисфункционального состояния личности // Обзорение психиатрии и медицинской психологии.- 2007.- № 1.- С. 6-13.
38. Ранняя профилактика девиантного поведения детей и подростков

/ Под ред. А.Б. Фоминой. - М., 2003.

39. Рычкова Н.А. Поведенческие расстройства у детей: диагностика, коррекция. – М., 2002.

40. Сафонова Л.В. Содержание и методика психосоциальной работы. Уч. Пособие.- М: ИЦ Академия, 2006.- 224 с.

41. Сердюковская Г.Н. Медико-психологические аспекты средовой дезадаптации детей и подростков и принципы ее профилактики // Проблемы социальной дезадаптации детей и подростков и принципы ее профилактики: Сборник научных трудов.- М., 2003.- С. 3-11.

42. Скворцов В.О. Социальное воспитание детей с отклонениями в развитии.- М.: Изд-во ВЛАДОС-ПРЕСС, 2006.- 160 с.

43. Словарь по социальной педагогике. Авт.-сост. Л.В. Мардахаев. Уч. пособие.- М: ИЦ Академия, 2002.- 368 с.

44. Социальные риски семей с детьми и меры по их предупреждению: научно-методическое пособие / Под ред. Алкеевой Л.С.- М.: ГосНИИ семьи и воспитания, 2004.- 128 с.

45. Сыромятников И.В., Булгаков А.В. Психология девиантного поведения. Курс лекций.- М.: Издательство МГОУ, 2006.- 141 с.

46. Тихомирова Е.И. Социальная педагогика: Самореализация школьников в коллективе. Уч. пособие.- М: ИЦ Академия, 2007.- 144 с.

47. Хрестоматия по телесно-ориентированной психотерапии и психотехнике / Сост. В. Ю. Баскаков.- М.: НПО "Психотехника", 2002.- 108 с.

47. Филонов Л. Техника установления контакта с дезадаптированными подростками в процессе их реабилитации // Вопросы психологии.- 2000.- №2.- С. 112 -127.

48. Шакурова М. В. Социальное воспитание в школе. Уч. пособие.- М: ИЦ Академия, 2004.- 272 с.

49. Шакурова М.В. Методика и технология работы социального педагога. Уч. пособие.- М: ИЦ Академия, 2007.- 272 с.

50. Шептенко П.А., Воронина Г.А. Под ред. В.А. Слостенина.

Методика и технология работы социального педагога. Уч. пособие.- М: ИЦ Академия, 2002.- 208 с.

51. Шихирев П.Н. Жить без алкоголя? Социально-психологические проблемы пьянства и алкоголизма.- М, 1998.

52. Ярцев Д.В. Особенности социализации современного подростка // Вопросы психологии.-2003.- №6.- С. 54-58.

53. Ясницкая В. Р. / Под ред. А.В. Мудрика. Социальное воспитание в классе. Теория и методика. Уч. пособие.- М: ИЦ Академия, 2004.- 352с.